Başak Perçin Bostan

Dr., Mersin/Türkiye
Doctor, Mersin/Turkiye
eposta: percinbostan@mersin.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-2696-8285

Atıf/Citation: Bostan, Başak Perçin. 2025. Çam Ağacının Türk Kültüründeki Yeri ve Adlandırılma Biçimleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/46, 437-456.
https://doi.org/10.33692/avrasyad.1745486

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	18.07.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	26.09.2025
Yayın Tarihi/Published:	15.12.2025

ÇAM AĞACININ TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ VE ADLANDIRILMA BİÇİMLERİ

Öz

Bu çalışmada Türk halklarının kutsal ağaçlarından biri olan çam ağacının Türkçenin tarihî dönemlerinde ve bugün konuşulmakta olan modern Türk dillerinde aldıkları biçimler üzerinde durulmuştur. Çam ağacı Türk dillerinde farklı coğrafyalarda çeşitli adlar ile anılmaktadır. Çalışmanın amacı, bu adları tespit ederek dilbilimsel açıdan analiz etmek, aynı zamanda kültürel arka planını ortaya koymaktır. Bu bağlamda ilk olarak çam ağacının Türk kültüründeki yeri ile halk inançları ve yaşam biçimlerindeki yansımaları ele alınmıştır. Çam ağaçları farklı Türk halkları için farklı semboller, farklı anlamlar ifade etmesine rağmen hepsi için kutsal kabul edilmiş ve Tanrı ile aralarında bağ kurmaya yardımcı olmuştur. Bu husus dile de yansımış ve çam ağacı ile ilgili zengin bir söz varlığının oluşmasını sağlamıştır. Çalışmanın dilbilimsel inceleme kısmında ise çam ağacının karşılığı olarak kullanılan adlar maddeler halinde incelenmiş, her bir adın hangi çam türünü ifade ettiği belirtilerek tüm tarihî ve modern Türk dillerinde aldıkları biçimler üzerinde durulmuştur. Bu adlar hakkında literatürde mevcut olan etimolojik tartışmalara da değinilmiş, art-zamanlı yöntem kullanılarak meydana gelen ses, şekil ve anlam değişimleri ifade edilmiştir. Bazı biçimler izah edilirken Moğol dillerindeki biçimler ile karşılaştırmalar yapılmış, tespit edilen ortaklık ve benzerlikler üzerinde durulmuştur. Bu açıdan çalışma, dil ile kültür arasındaki etkileşimi çam ağacı örneği üzerinden çok yönlü olarak ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çam ağacı, bitki adları, Türk dilleri, Moğol dilleri, etimoloji.

THE ROLE OF THE PINE TREE IN TURKISH CULTURE AND ITS LEXICAL VARIANTS

Abstract

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

In this study, the various forms of the pine tree, one of the sacred trees among Turkic peoples, as reflected in both the historical periods of the Turkish language and the modern Turkic languages spoken today, are examined. The pine tree is referred to by different names across various geographical regions in the Turkic world. The aim of the study is to identify these names, analyze them from a linguistic perspective, and reveal their cultural background. In this context, the first section of the study explores the cultural significance of the pine tree in Turkic societies, including its role in folk beliefs and its reflections in traditional lifestyles. Although pine trees may carry different symbolic meanings for different Turkic communities, they have been commonly regarded as sacred and as mediators between humans and the divine. This perception has been reflected in language, contributing to the development of a rich lexicon related to the pine tree. In the linguistic analysis section, the names used to refer to the pine tree are examined item by item. Each name is discussed in terms of the specific pine species it denotes, and their forms in both historical and modern Turkic languages are analyzed. Etymological discussions found in the literature are reviewed, and changes in phonology, morphology, and semantics are traced using a diachronic (historical-comparative) approach. Some forms are also compared with their equivalents in Mongolic languages, and notable similarities and correspondences are highlighted. In this respect, the study offers a comprehensive examination of the interaction between language and culture, using the example of the pine tree as a focal point.

Keywords: Pine tree, plant names, Turkic languages, Mongolic languages, etymology.

Giriş

Çam ağacı, yoğun olarak yetiştiği coğrafyalarda yaşayan halkların kültür ve dil dünyalarında önemli izler bırakmıştır. Bu izler hem dilsel hem de kültürel unsurlar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu çalışmada, özellikle Türk halkları bağlamında çam ağacının kültürel ve dilsel yansımaları ele alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu arada şunu izah etmek gerekir ki; çamgiller ailesine mensup ağaçlar çok ve çeşitli olmakla birlikte bu ağaçlardan pek çoğu çam adıyla veya çam ağacı için kullanılan adlar ile anılmaktadır. Burada sözünü ettiğimiz durum, halkın kullandığı adlandırmalara ilişkindir. Oysa bitki bilimi (botanik) açısından yapılan sınıflandırmalarda çamgiller ailesine mensup türler net bir biçimde tanımlanmış ve birbirinden ayrılmıştır. Bu nedenle incelemenin başında hangi adın hangi çam türünü ifade ettiği açıklanmıştır.

Yöntem ve Teknik

Bu çalışmada amaç, disiplinlerarası bir yaklaşımla, çam ağacının hem kültürel hem de dilbilimsel açıdan incelenmesidir. Bu kapsamda öncelikle çam olarak adlandırılan ağaç türlerinin hangileri olduğu, hangi adın hangi ağacı ifade ettiği tespit edilerek her bir ağacın bilimsel tanımına yer verilmiştir. Daha sonra çam ağacının hangi Türk halklarının yaşamlarında neden daha fazla ön plana çıktığı belirtilerek bu hususun onların inanç sistemlerine, günlük yaşamlarına, destan ve masallarına yansımalarından bahsedilmiştir. Son kısımda ise adlar tek tek maddeler hâlinde ele alınarak tarihî ve modern Türk dillerindeki

biçimlerine yer verilmiştir. Gerekli yerlerde etimolojik izahatlar ile adın uğradığı ses ve anlam değişimlerine değinilmiştir. Ayrıca tespit edilen adlar tablo hâlinde de sunulmuştur.

Adların tespiti için Türk dilinin etimolojik ve karşılaştırmalı sözlükleri ile modern Türk dillerine ait çeşitli dillerde basılan sözlüklerden, çam ağaçlarının bilimsel tanımları ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları için botanik bilimine ait eserlerden, kültürel boyutuna ilişkin Türk mitolojisine ve kültürüne ait bilimsel kitaplardan, Moğol dilleri ile yapılan karşılaştırmalar için ise Modern Moğolcaya, Buryatça ve Kalmukçaya ait İngilizce, Almanca, Türkçe ve Rusça basılan sözlüklerden yararlanılmıştır.

1. Çamgiller Ailesine Mensup Bitkiler

Çamgiller ailesine mensup bitkiler boylu, düzgün gövdeli, dört mevsim yeşil kalabilen, iğne yapraklı, yurdumuzda dört farklı cinsi yaygın olarak yetişen ağaçlardır (*Pinaceae*). Çalışmamızda ele alacağımız çamgiller ailesine mensup ağaçlar; çamlar (*Pinus*), melezler (*Larix*), köknarlar (*Abies*) ve ladinlerdir (*Picea*) (TBAÇ: 161-214). Aynı zamanda bu ağaçlar Türklerin yaşadığı bölgelerde yayılım göstermektedirler ve çalışmamızda hem kültürel hem mitolojik hem de dilbilimsel açıdan ele alınmışlardır.

Çam (*Pinus*) ağacı fazlaca uzayabilen, her daim yeşil kalan, iğne yapraklı, bazı türleri çalı formunda olan, gövdesinde derin çatlaklar bulunan ve kabuğu gri, kahverengi, kırmızımsı renklerde olan, dünyada 114 farklı türü bulunmakla birlikte daha çok kuzey yarımkürede yayılım gösteren, Türkiye'de ise 5 farklı türü bulunan ve Türkiye'de en geniş yayılıma sahip türü kızılçam olan ağaç cinsidir (TS: 489-490; TBAÇ: 187-188). Türk dillerinde çam cinsi ağaçlara karşılık gelen en yaygın kullanıma sahip adlar; *çam, sarıçam, jizik, quzuq, qaraġay, narat, syra, böş/pöş, yahta, hır, huş* biçimleridir.

Melezler (*Larix*) olarak adlandırılan ağaçlar; tepe kısımları genellikle seyrek olan, boyları uzun, kışın yapraklarını döken, Rusya, Alaska, Kanada, Avrupa, Kuzey Amerika, Çin, Moğolistan, Kore, Japonya ve Himalayalar'da yayılmış olup Türkiye'de doğal olarak yetişmez (TBAÇ: 176). Bilimsel adı melezler olan bu ağaçlar için Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan adlar; *çam, qaraçam, melez, qaragas, qaraġay, tıt* biçimindedir.

Köknarlar (*Abies*) uzun boylara ulaşabilen, dar ve uzun piramide benzer ve düzenli bir tepe oluşturan, gövdesi gri-kül renginde, dört mevsim yeşil kalan, yaprakları parlak açık mavi ve yeşilimsi olan, genel olarak kuzey yarımkürenin ılıman kuşağında Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'nın kuzey kesimlerinde yayılmış olan, Türkiye'de iki türü doğal olarak yetişen ağaçlardır (TBAÇ: 162). Türk dillerinde köknar için kullanılan en yaygın adlar; *aqçam, köknar, ladin, çırşı, çam, çibi* biçimindedir.

Ladinler (*Picea*) olarak adlandırılan ağaçlar ise; uzun boylara ulaşabilen, dar ve konik şeklinde tepe oluşturan, açık alanlarda toprağa kadar dallanabilen, her mevsim yeşil kalan, gövdesi koyu renkte ve boyuna çatlaklı, genel olarak İskandinavya, Rusya, Alaska, Kanada,

Çin, Tayvan, Japonya, Kazakistan, Moğolistan, Avrupa, Suriye, Gürcistan ve Türkiye'de yayılım gösteren ağaçlardır (TBAÇ: 179). Ladinler için kullanılan yaygın adlar ise; *çam, köknar, narat, tigen, ladin, harıya, çırşı, çibi, bes* biçimindedir.

2. Çam Ağacının Türk Kültüründeki ve İnanç Sistemindeki Yeri

Altay kültüründe Tanrı'yı sembolize eden ağaçlar içerisinde kayın, kavak, ardıç, çınar, menengiç ağaçlarının yanı sıra çam da bulunmaktadır. Bu ağaçların ortak özelliği meyvesiz olmalarıdır. Tanrı doğmamış ve doğurmamış, sonu olmayan yüceler yücesi bir varlık olduğu için, onu sembolize eden ağacın da tıpkı kendisi gibi doğurmayan yani meyvesiz olması gerekmektedir. Bu nedenle çam ağaçları Tanrıyı sembolize eden ağaçlardandır. Ayrıca çam ağaçları yapraklarını dökmeyen her dem yeşil kalabilen ağaçlar oldukları için Tanrı'nın ebediliğini de temsil etmektedirler (Ergun 2022: 456-462).

Çam ağaçları kuzey bölgelerinde yaşayan Türk halkları için ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu bölgelerde yaygın olan ağaç türü çamdır. Bu hususu Türklere ait arkeolojik buluntular ile Çin kaynaklarından da teyit etmek mümkündür. Örneğin; Altay halklarına ait en eski prens mezarlarından elde edilen buluntularda karaçam ağacının kütükleri ile karşılaşılmıştır. Ayrıca eski Türklere ilişkin Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere göre Kırgızların yaşadıkları yerlerde en çok karşılaşılan ağaçlardan biri çamdır. Bu husus mitolojiye de yansımıştır. Türklerde dünya ağacı kayın veya kavak iken Altay destanlarında çam ağacıdır. Kuzeydeki Türk destanlarında ve masallarında da çam ağacı daha fazla karşımıza çıkmaktadır (Ögel 2014a: 61, 73, 212; Ögel 2014b: 607). Buna göre çam ağacı en eski zamanlardan beri Altay halkları arasında kutsal kabul edilmekle birlikte günümüze kadar çeşitli efsane ve inanışları da beraberinde getirmektedir. Yakutlarda çam ağacı için *bes* adı kullanılmaktadır ve Yakutların ana kutunun bu ağaca sindiğine inanılmaktadır. Yakutların buğdayı (unu) çam olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Yakutlara göre Tanrı insanlara çam ağacının bulunduğu yerlere yerleşmelerini söylemiştir (Dilek 2021: 167). Tatarlarda ise çam ağacına *çırşı* denilmekle birlikte yeşil kalması ile ilgili bazı efsaneler vardır. Bu efsanelere göre çam ağacı ölümsüzlük suyu ile sulandığı için her zaman yeşil kalmaktadır. Altay Türkleri ise çam ağacı için *möş* adını kullanır ve onlara göre çam ağacını Tanrı Ülgen yaratmıştır (Dilek 2021: 599). Yine Altay Türkleri arasında bir inanışa göre çam ağaçlarından karaçam ve kızılçam erkeği temsil ederken fıstık çamı ise kadını sembolize etmektedir. Bir başka inanışa göre yer, gök ve insan yaratılırken çam ağacı da yaratılmıştır. Kuzey halklarından Kazaklar çam ağacını kutsal ve bereketli olarak kabul etmektedir. Onlara göre çam ağacının olduğu yerde kıtlık olmaz (Ergun 2022: 260-262).

Altay halklarından olan Moğollar arasında da çam ağacı kutsaldır. Moğolların Gizli Tarihi'nde Moğol imparatorluk ailesine mensup olanlar çeşitli ağaçlara benzetilmişlerdir. Cengiz Han'ın kardeşlerinden biri de çam ağacına benzetilmiş olup burada ağaç ve insan yaşamı arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır (Roux 2005: 226).

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

Karaçay-Malkar Türklerinin mitolojisinde *Cangız Terek* "yalnız ağaç" isimli tabiatın ortasında tek olarak yetişmiş kutsal kabul ettikleri bir ağaçları mevcuttur. *Cangız Terek* bir çam ağacıdır. Bu ağaca zarar verilmez ve zarar veren olursa kısa sürede öleceğine inanılır. Daha çok bir dilek ağacıdır. İnsanlar dallarına çaput bağlayarak dilek dilerler. Havanın nasıl olacağını da yine bu ağaç sayesinde öğrenirler (Dilek 2021: 201).

Tuva Türkleri arasında çamgillerden olan özellikle melez (karaçam) ağacı kutsaldır, bunun yanı sıra çam, ladin ve köknar ağaçları da kutsal kabul edilmektedir. Efsaneye göre, bu ağaçların her mevsim yeşil kalmasının sebebi ölümsüzlük suyunun üzerlerine dökülmüş olmasıdır. Özellikle melez (karaçam) ağacı ile ilgili çok çeşitli efsane ve inanışları mevcuttur. Tuvalar karaçam ağacına *dıt* demektedir. Yakutlar da karaçam ağacı için *tiit* adını kullanmaktadır. Bu ad ayrıca *Divanü Lugati't-Türk*'te *tıt* biçiminde geçmektedir ve "dağlarda yetişen çam ağacı (*Pinus*)" anlamındadır. Tuvalar yaşadıkları bölgelerde bulunan en yaşlı karaçam ağacını *Ana Ağaç* olarak kabul eder ve yazın ve kışın başlangıcında bütün törenlerini bu ağacın etrafında düzenlerler. Bununla birlikte karaçam ağacı için şaman ağacı olarak bilinen *Ham Iyaş* adını da kullanmaktadır. Şamanlar ayinlerini bu ağacın bulunduğu yerde yaparlar. Tuvalar çevrelerinde bulunan karaçam ağaçlarını kutsanmışlardır. Onlara zarar vermezler. Ata ruhlarının en yaşlısı karaçam ağaçları olarak kabul edilmektedir. Bu ağaç fırtınadan ya da başka sebeplerden yıkılacak olursa çeşitli kötülüklerin baş göstereceğine inanılır ve gelecek olan zararları önlemek için şamanlar ağacın bulunduğu yerde tören düzenlerler. Ayrıca Tuvaların karaçam ağacı ile ilgili bir efsaneleri de bulunmaktadır: Efsaneye göre Tuva topraklarında Mooldug Hem Nehri'nin kıyısında yaşayan iki karaçam ağacı rüzgâr aracılığıyla birbirleriyle Moğolların sırları hakkında konuşmaktadırlar (DLT: 396; Dilek 2021: 79, 280-281, 350, 401-402).

Ayrıca Altay halkları arasında melez (karaçam) ağacı erkeği sembolize etmektedir ve anlatılan efsane ve masallardan da bu husus anlaşılmaktadır. Yakutlarda Er Soğotoh isimli insanın ilk atası olduğuna inanılan efsanevi bir kişiden bahsedilir, çok güçlü olduğunu ifade etmek için onun vücut yapısını tanımlayan bazı özelliklerden bahsedilir. Bu özelliklerden birisi de karaçam ağacı gibi kalın baldırlara sahip olmasıdır (Ögel 2014b: 614; Dilek 2021: 314-315). Yine Yakutlarda kısır kadınların çocuk sahibi olması için dua ettikleri Arık Mas isimli kutsal bir karaçam ağacı bulunmaktadır (Dilek 2021: 92-93). Bahsedilen efsane ve masallarda karaçam ağacına her daim erkeğe özgü özellikler yüklendiği anlaşılmaktadır. Hakasların Sagay kolundan derlenen bir rivayette ise insanların karaçam ağacından yapılan eşyaları ile gömüldükleri, Yakutlarda ise soyun bereketi için yapılan ayinde kutlu ağacın etrafına dokuz küçük karaçam ağacının dikildiği anlaşılmaktadır (Ergun 2022: 321-322).

Yakutlarda tıpkı Tuvalar gibi karaçam ağacı için *tiit* adını kullanmaktadırlar. Onlara göre karaçam ateşli ağaçtır, bu ağaca erkeğin kutu sinmiştir, her şeyin koruyucusudur, ateşi aşırı ve yakıcıdır, karaçam insana sinerse, onu sağlam kemikli, sert kaslı, mert ve korkmayan

bir kişiye dönüştürür. Yakutlar karaçam ormanlarının bulunduğu yerlerde yaşamaktadır. Bu nedenle karaçam âdeta Yakutlara özgü gibidir, kış mevsimini işaret eder ve kış aylarını uzun ve soğuk geçiren Yakutlar ile ortak kadere sahiptir. Ayrıca Yakutlarda şamanın ruhu bu ağaca bağlıdır. Şaman öldüğü zaman bedeni bu ağacın dibine bırakılır (Dilek 2021: 805; Ergun 2022: 261).

Çamgillerden olan köknar ağacı ise Altay halkları arasında ruhlu ağaçlardandır. Kamların bilge ve hikmetli kişilerin kutu bu ağaca sinmiştir. Bu ağacın kutunun girdiği kişiler ise sağlıklı düşünen, keskin sözlü insanlar olurlar (Ergun 2022: 261, 334). Ayrıca Tatarlar arasında köknar (akçam) ağacı ile ilgili şöyle de bir inanış mevcuttur: "Akçamın kozalakları başında olursa tahılı erken, eğer dibinde olursa geç saçmak gerekir" (Dilek 2021: 252). Teleütlerin inanışına göre ise erkeklerin koruyucusu olarak kabul edilen Kürmüjek, şamanların tasvirine göre ev sahipleri tarafından köknar ağacından oyularak yapılır (Dilek 2021: 575). Şorlar için köknar ağacı kutsal kabul edilmekle birlikte bu ağaç için *tigen* adını kullanırlar. Dinî törenlerde kullanırlar, ayrıca avcılar avın başarılı geçmesi için bu ağacın dallarını dağlara doğru atarlar (Dilek 2021: 803). Altay Türkleri kutsal kabul ettikleri köknar ağacına *qarağay* adını vermişlerdir (Dilek 2021: 456).

Bununla birlikte *Pinus brutia*[1] adıyla bilinen ve neredeyse Türkiye'ye özgü sayılabilecek bir çam ağacı türü olan kızılçam ile ilgili de Türk kültür ve mitolojisine ait eserlerde pek çok inanış ve efsane ile karşılaşılmıştır. Ancak bahsedilen ağacın yoğun olarak Türkiye'de yetişmesi Altay Türklerinin bulunduğu Asya kıtasında bu türün yetişmiyor olması sebebiyle bahsi geçen ağacın karaçam olabileceği düşünülmektedir. Karaçam olabileceğini düşünmemizdeki sebep ise Asya kıtasında Altay halklarının yaşadığı bölgelerde bu ağacın yoğun olarak bulunması ile tıpkı kızılçam olarak bahsedilen ağaç gibi karaçamın da Altay mitolojisinde aynı özelliklere sahip olmasıdır. Bu özelliklerin başında karaçam ve kızılçamın erkeği sembolize etmesi gelmektedir. Ayrıca karaçam da kızılçam da dayanıklıdır. Yakutlarda her iki ağacın da kutu, insanı zorluklara karşı dayanıklı ve sabırlı yapar (Ergun 2022: 261; TBAÇ: 188).

Ladin ağacının ise yağmuru getirdiğine inanılmaktadır. Dalları büyük olan bu ağaç yağmuru tutar. Altay efsanelerine göre Tanrı, yarattığı ağaçların yararlarına bakmak istemiş ve ladin ağacını ve arkadaşlarını (yani diğer çamgillere mensup ağaçlar) alkışlayarak ondan her mevsim yeşil kalmasını istemiştir. Bununla birlikte Şorlar çadırlarını ladin ağacının yanına kurarlar ve ağaca dualar ederek yardım dilerler. Hayat ağaçlarını da ladin veya sedir ağacından seçerler. Avcılar ava çıkarken kötü ruhlardan korunmak ve avlarının bol olması için gerçekleştirdikleri ritüelleri için ladin ağacını kullanırlar (Ergun 2022: 262-263, 378).

[1] Bu türe ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. *Pinus brutia* Ten. in GBIF Secretariat (2023). GBIF Backbone Taxonomy. Checklist dataset https://doi.org/10.15468/39omei accessed via GBIF.org on 2025-06-13.

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

Çamgiller ailesine mensup ağaçlar Türk halkları arasında soy ağacı olarak da kabul edilmektedir. Soy ağaçları kökleri ile ataları, gövdeleriyle yaşayan nesli, dallarıyla da gelecek nesilleri sembolize eder. Her ailenin oymağın, boyun, milletin bir soy ağacı bulunmaktadır. Hakaslarda *çula* olarak adlandırılan soy ağaçları arasında *tıt* da dedikleri karaçam, *haraġay* dedikleri çam ve *puyġan* dedikleri ladin ağacı bulunmaktadır. Hakaslar soy isimlerini söylerken bazen ağaç isimlerini de belirtmektedirler. Bu ağaçlar arasında en çok kullanılanı ise karaçam ağacıdır. Altay bölgesinde bulunan Türk boylarının soy ağaçları arasında çam ve karaçam ağacına daha çok rastlanırken çamgiller ailesine mensup diğer ağaçlar da en azından bir boyun veya oymağın soy ağacıdır[2] (Ergun 2022: 306-307, 326-335).

Son olarak Golden Türklerin ana yurtlarından bahsederken Türkçenin ağaç adları ile ilgili zengin bir literatüre sahip olduğunu belirtmiş ve buradan yola çıkarak Türklerin ana yurtlarının florasından bahsetmiştir. Türklerin ana yurtlarına ait ağaçlar içerisinde çam ağacının da bulunduğunu ve bu ağaç için *qaḏı* adının kullanıldığını belirtmiştir (Golden 2008-2009: 86-90). Ancak çam ağacının karşılığı olarak bu biçime taranan literatürde rastlanmadığından çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

3. Çam Ağaçlarına Verilen Adlar[3]

3.1. *Adırġan*

Teleüt Ağzında "köknar ormanı" ve "çam ormanı" anlamlarında kullanılmaktadır (VEWT: 6).

3.2. *Aqçam*

Kırım Tatarcasında *aq çam* "köknar" biçimi tespit edilmiştir (KırTS: 42). Bu ad Türkiye Türkçesinde *aqçam* biçiminde olup *Pinus nigra* adlı çam türü için kullanılmaktadır (TBAÇ: 195).

3.3. *Arıġ*

Bu ad Eski Uygurcada *arıġ* biçiminde karşımıza çıkar ve yaygın kullanılan anlamı "temiz, arı, duru, berrak, ışıltılı" biçimindedir. Eski Uygurcada "orman, balta girmemiş alan, çalılık" anlamının yanı sıra aynı dönemde "kutsal" anlamında da kullanılmaktadır. (Wilkens 2021: 59-61). Buna göre *arıġ* adının saf, temiz; kutsal" anlamları ile "balta girmemiş orman" anlamları arasında bağlantı kurulabilir. Çünkü balta girmemiş orman" anlamı aslında içerisinde saflığı, temizliği ve kutsallığı da barındırmaktadır. Bu nedenle *arıġ* adı anlamsal

[2] Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. Ergun 2022: 306-335.

[3] Bu çalışmada kullanılan çeviri yazıda şu hususlara dikkat edilmiştir: Ünsüzlerden ince /k/ sesi /k/, kalın /k/ sesi /q/, ince /g/ sesi /g/, kalın /g/ sesi /ġ/ ile belirtilmiştir. Bazı metinlerde geçen hırıltılı /h/ sesi /h/ biçiminde gösterilmiştir. Çuvaşça örnekler ise değiştirilmeden çalışmamıza aktarılmıştır. Uzun ünlüler çift ses ile gösterilmiştir. Açık /e/ sesi /ä/ şeklinde gösterilmiştir. Pallas'ın *Flora Rossica*'sından aktarılan örnekler değiştirilmeden gösterilmiştir.

açıdan genişlemeye uğrayarak "saf, temiz" soyut anlamından doğal bir mekânı ifade eden "balta girmemiş orman" anlamını kazanmış olabilir.

Clauson da *arıġ* biçiminin "temiz, saf" anlamının yanısıra "orman, bataklık, ağaçlık" anlamından bahseder ve bu anlamının bugün sadece Hakasça ve Tuvaca gibi Kuzeydoğu Türk dillerinde yaşadığını belirtir (EDPT: 214). Buna göre; Çağdaş Türk dillerinden Hakasça, Tofaca ve Tuvacada "orman, balta girmemiş alan, çalılık" anlamında, *arıġ* biçiminde tespit edilmiştir. Ayrıca Yakutçada ve Dolgancada da aynı anlamda, *arıı* biçiminde rastlanmıştır (VEWT: 25; Leksika: 110). Karagas Tatarcasında ise *arıġ* biçiminde "köknar ormanı" anlamında kullanılmaktadır (OSTN I: 271).

3.4. *Balas*

Karaçay lehçesinde köknar ağacı için kullanılmaktadır (VEWT: 60).

3.5. *Balaştı, balışta*

Başkurtçada "köknar ormanı" anlamında kullanılmaktadır (VEWT: 60; OSTN VIII: 1498).

3.6. *Balatı*

Kırgızcada "genç ladin" anlamında kullanılmaktadır (VEWT: 60).

3.7. **Bäş*

Räsänen *Pinus cembra* bitkisi için **bäş, böş* biçimini verir. Bu ad Tuvacada *pöş* biçiminde ve "İsviçre fıstık çamı" anlamına gelirken Yakutçada *bäs* biçiminde "*Pinus sylvestris*, sarıçam" anlamındadır. Kırgızcada *böjş* biçiminde "sedir" anlamındadır. Räsänen Moğol dillerinden biri olan Oyratçada da bu adın bulunduğunu ve *möş* "sedir" biçiminde olduğunu, ayrıca bu adın Fincede bulunan ve "çam" anlamına gelen *petäyä* adı ile bağlantılı olabileceğini belirtmiştir (VEWT: 71).

Ayrıca "İsviçre fıstık çamı" anlamında Altaycada *möş*, Tofacada *böş*, Hakasçada (Sagayca) ise *pöş/möş* biçimi tespit edilmiştir (RAS: 242; ANTS: 207; TRRTS: 26; OSTN VIII: 1305).

3.8. *Bolbuqta*

Bu ad Yakutçada Japon fıstık çamı ile İsviçre fıstık çamı türleri için kullanılmaktadır. Tunguzcada bulunan "fıstık çamı" anlamındaki *bolgi-kta* biçiminden Yakutçaya geçmiştir (VEWT: 79).

3.9. *Çam*

Bu ad Türkiye Türkçesinde "Çamgillerin örnek bitkisi olan, dört mevsim yeşil kalabilen, iğne yapraklı, yurdumuzda birçok türü yetişen bir orman ağacı (*Pinus*)" olarak tanımlanmaktadır (TS: 489-490). Bununla birlikte daha çok çamgiller ailesine mensup ağaçlar

için kullanılan genel bir adlandırma olarak karşımıza çıkmakta olup tarihî Türk dillerinde Çağatay ve Osmanlı dönemlerinde tanıklanmakta, çağdaş Türk dillerinde Türkiye Türkçesinin yanı sıra Azerbaycan Türkçesi ile Kırım Tatarcasında karşımıza çıkmaktadır (OSTN VI: 1936). Türkiye Türkçesinde çam türlerine karşılık gelen bazı adlar *alaçam, sarı çam, qızıl çam, qaraçam, fıstık çamı, sahil çamı, dağçamı, ağlayançam* biçimindedir (TBAS: 65; Efe 2012: 127, 142, 256, 297). Bununla birlikte Türkiye Türkçesi ağızlarında çam adı *şam, ışam* ve *işan* biçimlerinde geçmektedir (TDES: 95; DS IV: 2562). Eren, Kıpçak Türkçesindeki biçimini *şam* olarak verir, Türkçedeki en eski biçimin *şam* olması sebebiyle Arapça "mum" anlamındaki *şam* biçiminden dilimize geçtiğini ve başlangıçta *şam ağacı* biçiminde "mum ağacı" anlamında kullanıldığını işlevsellik bakımından da çam ağacının reçineli, kolay yanabilen, çıra olarak kullanılan bir ağaç olması sebebiyle belirtilen anlamla da örtüştüğünü, hatta Türkiye Türkçesi ağızlarında *şam* adının "mum" anlamında kullanıldığını belirtmiş, fonetik açıdan ise Arapça ş- seslerinin Türkçede ç-'leşmesine sık rastlandığını ifade etmiştir (TDES: 95).

Gülensoy ise Eren'in görüşüne karşı çıkmış ve çam adının Arapça *şam* "mum" biçiminden gelmesinin mümkün olmadığına ilişkin görüşlerini sunmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde çam biçiminde bulunduğunu belirterek Türkiye Türkçesi ağızlarında *çam* adından türemiş olan *çam/çama* "toplu, kümeli olan şey", *çama* "demet, tutam", *çamça/çamçaq* "ağaçtan oyularak yapılmış büyük kaşık" <*çam+ça+q* biçimlerine dikkat çekmiştir. Bu biçimlerin *şam* ile bağlantılı olamayacağını belirtmiştir. *Çomruk, çomruh* "tomruk" biçimlerine de dikkat çekerek çam biçiminin *çom* biçimi ile ilişkilendirilebileceğini, Eren'in aksine bu adın kökeninin Arapça değil Türkçe olabileceğini vurgulamıştır (KBS: 151).

Räsänen ise *çam* adının "ladin ve köknar" anlamına geldiğini belirterek bu adı Korece "meşe" anlamına gelen *chamnamu* adı ile ilişkilendirmiştir (VEWT: 97). *Çam* adı Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumca, Rumence gibi bazı Balkan dillerine de aynı biçimde geçmiştir (TDES: 96).

3.10. *Çıdar*

"Çam ağacı" anlamında sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunmakla birlikte başka herhangi bir metinde bu ada rastlanmamıştır (Efe 2012: 271; DS II: 1158).

3.11. *Çırşı*

Bu ad Türk dillerinden Tatarca, Başkurtça, Nogayca, Karakalpakça, Kazakça ve Çuvaşçada ladin ağacı için kullanılmakta olup Tatarcada *çırşı*, Başkurtça ve Nogaycada *şırşı*, Karakalpakça ve Kazakçada *şırşa*, Çuvaşçada *çaraş* biçimindedir (Leksika: 125).

Ayrıca Tatarcada *aq çırşı* "köknar", Kazan Tatarcasında ise *çırşı* "köknar" biçimleri tespit edilmiştir (TTatS: 193; KazTTS: 97). Ayrıca Pallas *Flora Rossica* adlı eserinde bu addan bahseder ve *Pinus picea* adlı ladin ağacının Tatarcadaki karşılığını *ak-scherschae* biçiminde belirtir (Flora I: 16-17). Räsänen Kazakçadaki *çırşı, şırşı* biçiminin "köknar" anlamında

kullanıldığını, Başkurtçada ise *şırşı* biçiminin "ladin" ağaçları için kullanıldığını, *aq şırşı* biçiminin ise "köknar" ağaçları için kullanıldığını belirtir, ayrıca bu adın Çuvaşçaya *çĕržĕ, çĕrĕş* biçimlerinde geçtiğini ve "ladin" anlamında kullanıldığını belirtmiştir (VEWT: 110; Paasonen: 185). Çuvaşçada ayrıca "ladin" anlamında *pileş hopălă çărşă* adına rastlanmaktadır (Aşmarin IX: 210).

3.12. *Çibi*

Tenişev Türk dillerinde "ladin" anlamında kullanılan *çibi* biçiminden bahsetmiştir. Bu ad Baraba Tatarcasında *çivi* ve *civi* "ladin", Tom Tatarcasında *cıbı* "ladin", Altaycada *çibi* ve *çıbı* "köknar", Hakasçada *sıbı* "köknar", Şorcada *şübe* "köknar", Tuvacada *şivi* "ladin", Tofacada *şibi* "ladin" biçimindedir (Leksika: 125).

3.13. *Harıya*

Yakutçada *harıya* adı hem "ladin" hem de "köknar" anlamında karşımıza çıkmaktadır (RYS: 153; Paasonen: 46).

3.14. *Hir/Hirä*

Çam (*Pinus*) ve köknar (*Abies*) cinsi ağaçlar için Çuvaşçada *hir/hirä* adı kullanılmaktadır (Paasonen: 46). Burada son seste bulunan *-r* Türkçede *-z* sesine karşılık gelmektedir (Tekin, 2013: 80). Başka örneklerde de bu denkliği görebiliriz. Örneğin; Türkiye Türkçesi *yaz* ~ Çuvaşça *śur*, Türkiye Türkçesi *baldız* ~ Çuvaşça *pultăr* gibi (TDES: 300). Çuvaşçada başta bulunan *h-* sesi ise Türkçede *q-* sesine karşılık gelmekte olup bu husus Türkiye Türkçesi *qız* ~ Çuvaşça *hĭr* ve Türkiye Türkçesi *qış* ~ Çuvaşça *hĭr* biçimlerinde de karşımıza çıkmaktadır (Ceylan 1997: 21-23). Ancak Çuvaşça *hir/hirä* biçimi için Türkiye Türkçesinde bahsedilen bir karşılık bulunmamaktadır.

3.15. *Jizik*

Räsänen'in *Pinus cembra* bitkisine karşılık bahsettiği bir başka ad **jizik'* dir. Bu ad tarihî Türk dillerinden Çağataycada *zirik* biçiminde iken modern Türk dillerinden Yakutçada *sisik*, Çuvaşçada *sirək*, Kazakçada *zĭrăk*, Başkurtçada *järäk*, Karaçay ve Balkarcada *zerk* biçiminde olup "kızılağaç" türüne karşılık gelmektedir. Bu ad Teleüt Ağzında ise "İsviçre fıstık çamı" anlamında ve *yürük* biçiminde verilmiştir (VEWT: 204; OSTN IV: 604).

3.16. *Qarağay*

Oğuz grubu Türk dilleri hariç olmak üzere tüm modern Türk dillerinde çam türleri için *qarağay* adı kulanılmaktadır. Örneğin; Kırgızcada, Kazakçada, Karakalpakçada Nogaycada, Teleüt Ağzında, Şorcada, Sagaycada, Başkurtçada, Karaçay-Balkarcada, Kumukçada, Tatarcada, Sibirya Tatarcasında, Kazan Tatarcasında, Altaycada, Özbekçede, Uygurcada, Hakasçada çam türleri için *qarağay* biçimi kullanılmaktadır (TDES: 96; BaşTS: 328; KazTS I: 268; OSTN I: 149; SDST: 120).

Bu ad bazı Moğol dillerinde de bulunmaktadır. Ancak Türk dillerindeki kadar yaygın değildir. Buna göre Klasik Moğolcada *qarġay* "karaçam", Halha Moğolcasında *harġay* "Sibirya karaçamı" ve Kalmukçada *harha* "çam", *harġä* ve *harġaa* "çam; karaçam; kozalaklı ağaç" biçim ve anlamlarında tespit edilmiştir (ESTYa V: 292; KW: 169; VEWT: 235). Bununla birlikte bu adın kökenine ilişkin araştırmacılar tarafından bazı görüşler ortaya atılmıştır. Özellikle Moğolca kökenli olduğuna dair görüş yaygındır. Räsänen *qaraġay* kelimesinin Moğolca olduğunu iddia etmiş, ayrıca bu adı Fince, Tunguzca, Korece gibi diller ile karşılaştırarak kökenine ilişkin derinlemesine bir inceleme yapmıştır. Fincede bulunan "sert, kuru dal" anlamındaki *qara* ve "genç ladin" anlamındaki *qara-hqa* kelimeleri ile Türk dillerinden Yakutçada bulunan *harıya* "Sibirya ladini", Çuvaşça *hirə* "köknar, çam", Tatarca, Teleüt Ağzı ve Kazakça "köknar" anlamındaki *qaraġay* biçimlerini karşılaştırır. Hatta Samoyed dillerinde bulunan "karaçam" anlamındaki *haaru* ve *qaru* biçimlerinden de bahseder. Tunguzcada "dal" anlamındaki *ġara* adı ile Korecedeki "meşe" anlamındaki *qaraq* adlarını bu karşılaştırmaya dâhil etmiştir (VEWT: 235; UW: 26).

Doerfer, *Pinus laryx* çam türünün karşılığını *qaraġay* olarak verir, bu adın Moğolcadan Türkçeye geçtiğini, pek çok Türk dilinde bulunduğunu, ancak Moğolcadan Özbekçe aracılığıyla Farsçaya *qaraġay* biçiminde aktarıldığını belirtir, fakat bu adın etimolojisini vermez (TMEN I: 406). Tenişev de bu adın Moğolca kökenli olduğunu iddia eder, Doerfer ile aynı görüştedir (Leksika: 133). Ramstedt ise Kalmukçadaki biçimi Türkçedeki biçim ile karşılaştırmış, kökenine ilişkin bir açıklamada bulunmamıştır (KW: 169). Başkurtçada *qaraġas* biçimi melez çamı (*Larix*) türleri için kullanılmaktadır (BaşTS: 328). Hatta Başkurtçadaki bu biçimden Pallas *Flora Rossica*'sında bahsetmiş, aynı biçim ve anlamda vermiştir (Flora I: 2).

3.17. *Qusi*

Doerfer Türkçede *Pinus* türlerine karşılık gelen *qusi (qosi)* biçiminden bahseder ve Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtir (TMEN IV: 538). Ramstedt bu adın Kalmukçada "İsviçre fıstık çamı" anlamına geldiğini ve *kös, qos modun* biçiminde olduğunu belirtmiştir (KW: 189).

3.18. *Quzuq*

Räsänen *Pinus cembra* bitkisine karşılık gelen *quzuq* biçiminden bahseder. Bu ad Şorcada *Pinus cembra* türüne karşılık gelirken Çağatay Türkçesinde ve Baraba Tatarcasında ise *quzuq* adı "sedir ağacının fıstığı" anlamına gelmektedir. Bu ad ayrıca Hakasçada, Altaycada ve Teleüt Ağzında da aynı anlamda *quzuq* biçiminde bulunmaktadır. Räsänen bu adı Osmanlı Türkçesinde bulunan "çam kozalakları; kayın fıstığı" anlamlarındaki *qozaq (qozalaq)* biçimine dayandırmaktadır (VEWT: 285, OSTN III: 1019-1020).

Ayrıca Hakasçada da "İsviçre fıstık çamı" anlamında *huzuh ağazı* biçimi tespit edilmiştir (HaRusSL: 141). Radloff da Türk dillerinin karşılaştırmalı sözlüğünde *Pinus cembra*

türüne karşılık gelen adlardan bahsetmiştir. Tıpkı Räsänen'in belirttiği gibi Radloff da Şorcadaki *quzuq* biçiminin "İsviçre fıstık çamı" anlamına geldiğini belirtmiş, ancak buna ek olarak Kazan Tatarcasındaki aynı anlama gelen *közök* biçiminden de bahsetmiştir (OSTN III: 684, 1019). Pallas da *Pinus cembra* türünün Sibirya Tatarcasındaki karşılığını *kussoch, kussuk, kusu-agatsch* biçimlerinde belirtmiştir (Flora I: 8).

3.19. Narat

Tatarcada İsviçre fıstık çamına karşılık gelen *narat* biçimi bulunmaktadır (TRS: 192). Kazan Tatarcasında da *narat* "çam ağacı" adı tespit edilmiştir (KazTTS: 356). Ayrıca Karaçay-Balkarcada, Kumukçada ve Başkurtçada da *narat* biçiminde ve "çam" anlamında karşımıza çıkarken Karaycada aynı biçimde ancak çamgillerden köknar ağacı için kullanılmaktadır (Leksika: 133). Bu ad Çuvaşça ve lehçelerinde de aynı biçim ve anlamda kullanılmaktadır (Aşmarin IX: 9; Leksika: 133). *Narat* adı "çam ağacı" anlamında Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanılmaktadır (DS IV: 3240). Bununla birlikte Moğolcada da rastlanmaktadır. Moğolların Gizli Tarihi'nde "kara/sarı çam, çam" anlamında *narat* (çoğulu *narasun*) adına rastlanmıştır (MGTS: 234). Modern Moğolcada ise çam ağacı için *narasu(n) (nars)* "çam, köknar vb. kozalaklı ağaçlar" biçimine rastlanmıştır (MED: 565). Buryatçada ise "çam" anlamında *narha(n)* adı tespit edilmiştir (BMRS: 339). Buna göre Türk dillerinde karşımıza çıkan *narat* adı muhtemelen Moğolcadan alıntıdır (VEWT: 350).

3.20. *Olduruq*

Türkiye Türkçesi ağızlarında "ince, genç çam ağacı" anlamında karşımıza çıkmaktadır. Gülensoy bu adın *oğul+duruq* biçiminden geldiğini belirtmiştir (DS V: 3279; KBS: 503).

3.21. *Plät*

Radloff Türk dillerinin karşılaştırmalı sözlüğünde *Pinus cembra* "İsviçre fıstık çamı" anlamına gelen Şorcadaki *plät* biçiminden bahsetmiştir (OSTN I: 153; OSTN VIII: 1419).

3.22. *Saqız*

Çam ağacı anlamında Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaktadır (DS V: 3521; KBS: 757).

3.23. *Samırsın*

Kazakçada köknar (*Abies*) türü ağaçlar için kullanılır (AGE: 519).

3.24. *Sıra*

Räsänen *Pinus cembra* bitkisine karşılık gelen Kırgızcada kullanılan *sıra* adından bahsetmektedir. Bu ad Kırgızcada "İsviçre fıstık çamı" anlamında iken Tuvaca ile Hakasçada "ölü odun, direk" anlamlarına gelmektedir. (VEWT: 418).

Radloff da Türk dillerinin karşılaştırmalı sözlüğünde *Pinus cembra* türüne karşılık gelen adlardan bahsetmiştir. Räsänen gibi *sıra* biçiminin Kırgızcada "İsviçre fıstık çamı" anlamına geldiğini, ek olarak Çulım Tatarcasında da aynı biçim ve anlamda mevcut olduğunu belirtmiştir (OSTN VII: 637).

3.25. *Tıt*

Türkiye Türkçesinde *qaraçam* adı Latincesi *Pinus larix/Larix decidua* olarak adlandırılan bitki türünü ifade etmektedir. Bu bitki için Türkiye Türkçesinde ayrıca *qatran ağacı, Venedik terementi ağacı* ve *Avrupa melezi* adları da kullanılmaktadır (RBAS: 351; TBAÇ: 178). Tarihî Türk dillerinden Eski Uygurcada "karaçam" anlamında *tıt, tıt ıġaaç, tıt sögüt, tıt tärsgü, tıtlı tärsgüli* biçimleri karşımıza çıkmaktadır, bu dönemde "karaçam" türü için *tärsgü* biçimi de kullanılmaktadır (Wilkens 2021: 704, 716). Ayrıca *Divanu Lugati't-Türk*'te "çam ağacı (Pinus)" anlamında *tıt* biçimi karşımıza çıkmaktadır (DLT: 878). Clauson bu adı *tıt* biçiminde verir ve "karaçam" anlamına geldiğini, ayrıca Kuzeydoğu Türk dillerinin tamamında bu adın bulunduğunu, "karaçam" anlamında Hakasça ve Tuvacada *dıt* şeklinde olduğunu, Kırgızcada ise *tıt* biçiminde "dut ağacı" anlamında bulunduğunu ve Arapçaya da bu anlamıyla geçtiğini belirtmiş ve Türkçenin tarihî dönemlerindeki biçimlerinden bahsetmiştir (EDPT: 449). Eren ise Kaşgarlı Mahmud'un "*Pinus laryx*" anlamında verdiği *tıt* biçimi ile "dut ağacı (*Morus*)" anlamındaki *tut* biçiminin birleştirilmesinin yanlış olduğunu belirtir. Türkiye Türkçesinde *dut* biçiminde ve "dut ağacı (*Morus*)" anlamında kullanılan adın Oğuz ve Kıpçak grubu Türk dillerinde bulunduğunu, Farsça *tuut, duut* "*Morus*" biçimlerinden dilimize geçtiğini, Rusçada bulunan *tut* biçiminin de Türk dillerinden ödünçleme olduğunu ifade etmiştir (TDES: 153). Tenişev de "dut ağacı (*Morus*)" anlamındaki **tut* biçiminden bahseder, hemen hemen bütün Türk dillerinde tanıklandığını, Farsça *tut* "dut" biçiminden Türkçeye geçtiğini belirtmiş, "karaçam" anlamındaki *tıt* biçiminden bahsetmemiştir (Leksika: 136). Stachowski Dolgancada *tıt* biçiminin bulunduğunu ve "karaçam; ağaç" anlamlarına geldiğini belirtir. Bu adın kökenini ise Samoyed dillerine dayandırarak **tut* farazi biçiminden Yakutçaya *tıt* biçiminde geçtiğini belirtmiştir (DWUJ: 224).

Bununla birlikte Räsänen "karaçam" anlamındaki *tut* biçiminden bahseder, Orta Türkçeden beri var olduğunu, Uygurca, Kırgızca, Hakasçada Yakutçada yaşadığını belirtirken Moğol dillerinden Oyratçada da *tut* biçiminde "karaçam" anlamında mevcut olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca bu adın kökenine ilişkin birtakım iddialarda bulunarak bu adın *tuut, tet* biçiminde Ugor dillerinde de mevcut olduğunu ve Türk dillerindeki biçimin Ugor dillerindeki biçime dayandığını belirtmiştir (VEWT: 479). Pallas bu bitki türünün Sibirya Tatarcasındaki karşılığını *tyt/tet-agatsch*, Başkurtçadaki karşılığını ise *karaġas* şeklinde belirtmiştir (Flora I: 2). Pallas'ın tespit ettiği adlardan Sibirya Tatarcasına ait *tyt/tet aġatsch* adı, bugünkü Sibirya Tatarcasında mevcut olup, *tetağats* "kara çam" biçimindedir (SDST: 209).

3.26. *Tigen*

Teleüt Ağzında ladin (*Picea*) türü bitkilerin karşılığı olarak *tigen* biçimine rastlanmıştır (TelRS: 90). Pallas da Teleüt Ağzında kullanılan *tigen* biçiminden bahsetmiştir (Flora I: 15-16). Bununla birlikte Türkçede "bazı bitkilerin dal, yaprak ve meyvelerinde, bazı hayvanların derisinde bulunan sert, sivri çıkıntı" anlamında *diken* adı bulunmakta olup Eski Uygurca döneminden itibaren tanıklanır ve *tiken* biçimindedir ve *tik-* + *-ken* biçiminden oluşur, *tik-* "sivri bir şeyi saplamak, dikmek" kökünden türemiş olan Türkçe bir kelimedir (TDES: 139). Ancak her ne kadar Teleüt Ağzında karşımıza çıkan ladin ağacına karşılık gelen *tigen* adının *diken* adı ile ilişkili olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamış olsa bile bu iki adın anlamsal açıdan ilgili olduklarını söylemek mümkündür.

3.27. *Toru*

Türkiye Türkçesi ağızlarında "yeni yetişen çam ağacı" anlamında tespit edilmiştir (KBS: 757). Bu ad Türkiye Türkçesi ağızlarında *doru* "çam ağacının küçüğü" biçiminde de karşımıza çıkmaktadır (Efe 2012: 333). Ayrıca "doğu ladini" anlamında *doruqağacı* ve *doruqağaç* adlarına da rastlanmıştır (Efe 2012: 334).

3.28. *Torım ağaş*

Şorcada "İsviçre fıstık çamı" anlamında *torım ağaş* biçimine rastlanmıştır (OSTN I: 153). Bununla birlikte Şorcada *torum* adı "çam (Pinus) ağacının kozalakları" anlamına gelmektedir. Bu ad Hakasçada da aynı anlama gelmekte olup *torım* biçimindedir. Bu ad bahsi geçen Sibirya grubu Türk dilleri dışında diğer Türk dillerinde bulunmamaktadır (VEWT: 491; Leksika: 121).

Räsänen *torum, torım* adını Baraba Tatarcasında bulunan "köknar kozalakları" anlamındaki *tobur-zuq* biçimi ile aynı maddede izah eder. Bu ad Kazan Tatarcasında aynı anlamda *toburçuk* biçiminde, Teleüt Ağzı ile Kumancada ise aynı anlamda *toorçuk* biçimindedir. Teleüt Ağzında ayrıca *tobogo* "sedir kozalakları" biçimi de bulunmaktadır. Yakutçada ise *tuorah* ve *tuoraah* biçimi "iğne yapraklı ağaç" anlamındadır. Räsänen Türk dillerinde karşımıza çıkan bu adın Moğolcada da bulunduğunu belirterek Kalmukçadaki biçimi *toburçag* biçiminde ve "meşe palamutu ve ladin kozalakları" anlamında verir. Oyratçada ise *torçuna* "çam kozalakları" ve *tobogo/toboo* "sedir kozalakları" biçimlerinin bulunduğunu belirtmiştir (VEWT: 482, 491; KW: 404). Dolayısıyla Moğol dilleri ile Türk dilleri arasında bir ortaklıktan söz etmek mümkündür (EDAL: 1449). Bununla birlikte Tenişev *torum* adının Türkçe kökenli olduğunu iddia etmiştir (Leksika: 121). Bir önceki maddede belirtilen Türkiye Türkçesi ağızlarında karşımıza çıkan *toru, doru* adının ise *torum, torım* adı ile ilişkili olup olmadığına dair literatürde bir bilgiye rastlanmamıştır.

3.29. *Yahta*

Çuvaşçada *yaxta* biçimi "*Pinus sylvestris*" ve "İsviçre fıstık çamı (*Pinus cembra*)" anlamlarında tespit edilmiştir (Paasonen: 20, 90).

Tablo 1: Türk DillerindeÇam Ağaçlarına Verilen Adların Türlere Göre Listesi

Çamgillere verilen genel adlar	*Çam*
	Çıdar
	Qarağay
Çam (*Pinus*) ve Köknar (*Abies*)	*Adırğan*
	Aqçam
	Hir/hirä
Çam (*Pinus*)	*Bolbuqta*
	Bäş
	Jizik
	Quzuq
	Qusi
	Narat
	Olduruq
	Plät
	Saqız
	Sıra
	Torım ağaş
	Toru
	Yahta
Köknar (*Abies*)	*Arığ*
	Balas
	Balaştı, balışta
	Samırsın
Köknar (*Abies*) ve Ladin (*Picea*)	*Çırşı*
	Çibi
	Harıya
Ladin (*Picea*)	*Balatı*
	Tigen
Melez (*Larix*)	*Tıt*

Sonuç

Bu çalışmada Türklerin kutsal ağaçlarından olan çam ağacı öncelikle kültürel açıdan incelenmiş, Türk kültüründeki önemi üzerinde durulmuştur. Buna göre çam ağacının kuzey bölgelerinde yaygın olması sebebiyle bu bölgelerde yaşayan Türk halkları için ayrı bir öneme sahip olduğu hususu hem arkeolojik buluntulardan hem Çin kaynaklarından hem de Türk halklarına ait destan, efsane ve masallardan anlaşılmaktadır. Ayrıca bu halklarının dinî ritüellerinde ve kutlamalarında da çam ağacı her zaman ön plana çıkmaktadır.

Dilbilimsel açıdan ise Türk dillerinde çam türlerine verilen 29 farklı ad üzerinde durulmuştur. Bu adların Türk dillerinde çamgillere mensup olan ağaçlardan hangilerine karşılık geldikleri tespit edilmiştir. Buna göre en çok çam (*Pinus*) türlerine karşılık gelen ad bulunmuş olup 13 farklı ad tespit edilmiştir. Köknar cinsi ağaçlara verilen adların sayısı

10'dur. Ladin cinsi ağaçlara verilen adlar 5 iken melez cinsi ağaçlar için kullanılan 1 ad bulunmaktadır. Çamgillere mensup tüm ağaçlar için kullanılan adların sayısı ise 3'tür. Çalışmamızda bu adların Türkçenin tarihî dönemlerinden itibaren hangi Türk dillerinde kullanıldıkları belirtilmiştir. Buna göre *çam, jizik, tıt* ve *arıġ* adları Türkçenin tarihi dönemlerinden itibaren Türk dillerinde tanıklanmaktadır. Geri kalan tüm adlar ise modern Türk dillerinde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte literatürde *çam, bäş, qaraġay, quzuq, narat, qusi, tıt* ve *torım* adlarının kökenlerine ilişkin çeşitli açıklamalara rastlanırken diğerlerinin etimolojisine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Çalışmada ayrıca hem Türk hem de Moğol dillerinde bulunan ağaç adları tespit edilmiştir. Buna göre *narat, bäş, qaraġay, tıt* ve *qusi* biçimlerinin Türk ve Moğol dillerinde ortak olduklarından söz etmek mümkündür. Bu adlardan *narat* ve *qaraġay* biçimlerinin Moğolca, *qusi* biçiminin ise Türkçe kökenli olabileceği üzerinde durulmaktadır. *Bäş* ve *tıt* biçimlerinin etimolojileri net olmamakla birlikte bu konuda pek çok iddia bulunmaktadır. Bunun dışında *çam* biçiminin etimolojisi de tartışmalı olmakla birlikte Türkçenin tarihi dönemlerinden en erken Osmanlı ve Çağatay Türkçelerinde tanıklanmış olması, günümüz Türk dillerinden ise sadece Oğuz grubu Türk dilleri ile Oğuzcanın etkisinin hissedildiği Kırım Tatarcasında karşımıza çıkmış olması sebepleriyle başka bir dilden alıntı olabilir. *Torım agaş* adında yer alan *torım* biçiminin ise Türkçe kökenli olma ihtimali yüksektir.

Kısaltmalar

AGE	*Atameken, Geografiyalık Entsiklopediya*
ANTS	*Slovar Altayskavo Aladagskavo Nareçiy Turkskovo Yazıka*
Aşmarin	*Slovar Çuvaşskogo Yazıka, Tom IX*
BaşTS	*Başkurt Türkçesi Sözlüğü*
BMRS	*Buryat-Mongolsko-Russkiy Slovar*
DLT	*Divânü Lugâti't-Türk*
DS	*Derleme Sözlüğü II, IV, V*
DWUJ	*Dolganischer Wortschatz*
EDAL	*An Etymological Dictionary of Altaic Languages*
EDPT	*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*
ESTYa V	*Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (K- Ḳ)*
Flora I	*Flora Rossica*

HaRuSL	*Hakassko-Russkiy Slovar*
KazTS I	*Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi Sözlüğü*
KazTTS	*Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*
KBS	*Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlerin Köken Bilgisi Sözlüğü*
KırTS	*Kırım Tatar Türkçesi- Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük*
KW	*Kalmückisches Wörterbuch*
Leksika	*Sravnitelno İstoriçeskaya Grammatika Turkskih Yazıkov i Leksika*
MED	*Mongolian-English Dictionary*
MGTS	*Moğolların Gizli Tarihi Sözlük*
OSTN	*Opıt Slovarya Tyurkskix Nareçiy*
Paasonen	*Tschuwaschisches Worterverzeichnis*
RAS	*Russko-Altayskiy Slovar*
RBAS	*Resimli Çokdilli Bitki Adları Sözlüğü*
RYS	*Russko-Yakutskiy Slovar*
SDST	*Slovar Dialektov Sibirskih Tatar*
TBAÇ	*Türkiye'nin Bütün Ağaçları ve Çalıları*
TBAS	*Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*
TDES	*Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*
TelRS	*Teleutsko-Russkiy Slovar*
TMEN I, IV	*Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band I, IV*
TRRTS	*Tofalarsko-Russkiy i Russko-Tofalarskiy Slovar*
TRS	*Tatarsko-Russkiy Slovar*
TS	*Türkçe Sözlük*
TTatS	*Türkçe-Tatarca Sözlük*
UW	*Uralaltaische Wortforschungen*
VEWT	*Versuch eines etymologischen Wörterbuchsder Türksprachen*

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

Kaynakça

Afanaseva, P. S. A. ve Haritonova, L. N. 1968. *Russko-Yakutskiy Slovar*. Moskva: İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya.

Akalın, Şükrü Haluk. 2019. *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akkemik, Ünal, Der. 2023. *Türkiye'nin Bütün Ağaçları ve Çalıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aşmarin, Nikolay İvanoviç. 1935. *Slovar Çuvaşskogo Yazıka, Tom IX*. İzdatelstvo Russika.

Baskakov, N. A. ve İnkijekova-Grekul, A. İ. 1953. *Hakassko-Russkiy Slovar*. Ministerstvo Kulturıy SSSR, Glavizdat, Gosudarstvennoe İzdatelstvo İnostrannıh i Natsionalnıh Slovarey.

Baskakov, Nikolay Aleksandroviç. 1964. *Russko-Altayskiy Slovar*. Moskva: İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya.

Baytop, Turhan. 2015. *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bedevian, Armenag K. 2021. *Resimli Çokdilli Bitki Adları Sözlüğü*, Haz., Rûken Kızıler. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Clauson, Sir Gerard. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: At The Clarendon Press.

Ceylan, Emine. 1997. *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çeremisov, K. M. 1951. *Buryat-Mongolsko-Russkiy Slovar*. Moskova: Gosudarstvennoe İzdatelstvo İnostrannıh i Natsionalnıh Slovarey.

Derleme Sözlüğü II, IV, V. 2019. Birleştirilmiş Tıpkı Basım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilek, İbrahim. 2021. *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doerfer, Gerhard. 1963. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band I: Mongolische Elemente im Neupersischen.* Franz Steiner Verlag GMBH.

Doerfer, Gerhard. 1975. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band IV: Mongolische Elemente im Neupersischen*. Franz Steiner Verlag GMBH.

Efe, Kürşat. 2012. "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bitki ve Hayvan İsimleri". Doktora tezi. Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ehmetyanov, Rifkat ve diğerleri. 2014. *Türkçe-Tatarca Sözlük*. Çev. Mustafa Öner. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, Hasan. 1999. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergun, Pervin. 2022. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.

Golden, Peter B. 2008-2009. "Ethnogenesis in the Tribal Zone: The Shaping of the Türks". *Archivum Eurasiae Medii Aevi 16:* 73–112.

Gülensoy, Tuncer. 2021. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.

Haenish, E. 2020. *Moğolların Gizli Tarihi Sözlük.* Çev. Mustafa S. Kaçalin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Jakıp, B. Ö. 2011. *Atameken, Geografiyalık Entsiklopediya.* Kazak Entsiklopediyası.

COPE COMMITTEE ON PUBLICATION ETHICS OPEN ACCESS CC BY NC

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

Kâşgarlı, Mahmud. 2018. *Divânü Lugâti't-Türk (Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin).* Haz. Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koç, Kenan ve diğerleri. 2019. *Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Lessing, Ferdinand. 1960. *Mongolian-English Dictionary.* University of California Press.

Levitskaya, Liya Sergeevna. 1989. *Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (K- Ḳ).* Rossiyskaya Akademia Nauk İnstitut Yazıkoznaniya. Moskva: Nauka.

Muzafarov, N. ve Muzafarov, R. 2018. *Kırım Tatar Türkçesi- Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük.* [Çev. N. Seyityahya (Seytagyayev)]. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ostroumova, Nikolay Petroviç. 1892. *Tatarsko-Russkiy Slovar*. V Tipografiya İmperatorskavo Universiteta.

Ögel, Bahaeddin. 2014a. *Türk Mitolojisi Cilt I*. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, Bahaeddin. 2014b. *Türk Mitolojisi Cilt II*. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öner, M. 2015. *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özşahin, M. 2017. *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Paasonen, H. 1974. *Tschuwaschisches Worterverzeichnis.* A. Rona-Tas (Ed.). Studia Uralo-Altaica IV.

Pallas, Peter Simon. 1789-1790. *Flora Rossica seu stirpium Imperii Rossici per Europam et Asiam indigenarum descriptiones, Tom I, Pars I*, Fracofurti et Lipsiae.

Radloff, Wilhelm. 1898-1911. *Opıt Slovarya Tyurkskix Nareçiy: Versuch Eines Wörterbuches Der Türk Dialecte.* Cilt I, III, IV, VI, VII, VIII.

Ramstedt, Gustaf John. 1935 *Kalmückisches Wörterbuch*. Suomalais- Ugrilainen Seura.

Rassadin, Valentin İvanoviç. 2005. *Tofalarsko-Russkiy i Russko-Tofalarskiy Slovar*. Drofa.

Räsänen, Martti. 1955. *Uralaltaische Wortforschungen. Studia Orientalia. Edidit Societas Orientalis Fennica* XVIII:3. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Räsänen, Martti. 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchsder Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Roux, Jean-Paul. 2005. *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ryumina-Sirkaşeva, L. T. ve Kuçigaşeva, N. A. 1995. *Teleutsko-Russkiy Slovar*. Kemerovskoe Knijnoe İzdatelstvo.

Stachowski, Marek. 1993. *Dolganischer Wortschatz*. Krakow: Uniwersytet Jagiellonski.

Starostin, Sergei, Anna Dybo and Oleg Mudrak. 2003. *An Etymological Dictionary of Altaic Languages.* Brill, Leiden-Bostan.

Tenişev, Edhem Rahimoviç. 1997. *Sravnitelno İstoriçeskaya Grammatika Turkskih Yazıkov i Leksika*. Rossiskaya Akademiya Nauk.

Tumaşeva, Diliyara Garifovna. 1992. *Slovar Dialektov Sibirskih Tatar*. İzdatelstvo Kazanskovo Universiteta.

Verbitskiy, V. 2005. *Slovar Altayskavo Aladagskavo Nareçiy Turkskovo Yazıka*. Akçeçek. 2005.

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

Wilkens, Jens. 2021. *Handwörterbuch des Altuigurischen. (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe).* Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (Hrsg.). Universitätsverlag Göttingen.

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610